

VERLOS ONS VAN ONS LIJDEN

Eindeloze lichamen. Transcendentieverlangen in de literatuur en technologische verbeelding

Inez van der Spek

Amsterdam, De Balie 1999

127 pp., f 29,50

'The body is obsolete' is het aforisme dat de Australische techno-kunstenaar Stelarc in al zijn performances wil bewijzen. Hij laat zien hoe zijn lichaam letterlijk niet meer van hem is door anderen zijn 'ingepugde' spieren te laten controleren in cyberspace en zijn kunstart op afstand te laten bedienen. Stelarc is een van de vele voorbeelden van het zogenaamde technotranscendentisme, het verlangen uit het lichaam te stappen, dat kenmerkend is voor veel laat twintigste-eeuwse kunst, literatuur en filmische verbeelding. Marc Dery omschreef deze vorm van transcendentisme in zijn boek *Escape Velocity* als 'ontsnappingsnigheid'. In dit boek beschrijft en analyseert Dery de uitingen van de cybercultuur die voornamelijk een mannelijk verlangen naar het extatisch overstijgen van de lichamelijke beperkingen en het vergroten van de absolute macht impliceren. Inez van der Spek gaat in haar verzamelbundel *Eindeloze Lichamen* ook op zoek naar transcendentieverlangen in de hedendaagse technologische verbeelding. Maar in tegenstelling tot Dery kijkt zij niet naar de dominante mannelijke beelden, maar zoekt zij naar de kenmerken van met name de vrouwelijke technologische verbeelding. In de inleiding maakt zij duidelijk dat zij onder het verlangen naar transcendentie niet doelt op de hierboven beschreven ontsnappingsextrases. Ook houdt Van der Spek zich verre van new age-achtige spiritualiteit die in managementkringen tot doelgerichte cursussen leidt. En hoewel Van der Spek van huis uit onderzoeker in religiestudies is, staat de traditioneel religieuze betekenis van transcendentie in de zin van een verborgen, ware en onvergankelijke Goddelijke werkelijkheid, evenmin centraal in haar opstellen.

Van der Spek vat transcendentieverlangen op twee manieren op. Op de eerste plaats herkent ze in veel uitingen van transcendentieverlangen van vrouwelijke auteurs een verlangen naar een overschrijding van de fysieke grenzen van de werkelijkheid. Nu lijkt dit verlangen af en toe veel op de 'escape velocity' fantasieën in cyberspace, maar volgens Van der Spek zijn er grote verschillen. Ik kom daar nog op terug. Een

tweede vorm van transcendentieverlangen is het verlangen om het alledaagse, de stand der dingen, te doorbreken en vernieuwing te forceren in bestaande zingeving- en interpretatiekaders. Deze tweede vorm van transcendentie komt met name tot uiting in apocalyptische en tegen-apocalyptische verhalen van vrouwelijke auteurs. Wat in de acht essays het meest opvalt is dat in nagenoeg al deze verhalen het vrouwelijk lijden centraal staat. Hiermee lijkt het grootste verschil te zijn aangegeven tussen de dominante ontsnappingsextrases, die lijken te worden ingegeven door een Cartesiaanse hoogmoed van de geest die onbeperkt wordt zodra deze is bevrijd van het lichaam, en het door Van der Spek geconstateerde vrouwelijke verlangen uit het fysieke lijden verlost te worden. Dat deze verlossing niet per se ook een ontlichamelijking met zich mee hoeft te brengen is een tweede verschil.

Deze verschillen blijken bijvoorbeeld uit het opstel 'Eindeloze Lichamen' waarin Van der Spek Louise Erdrichs roman *Liefdesmedicijn* vergelijkt met James Triptees science fiction *Up the Walls of the World*. Hoewel beide verhalen zeer verschillen in genre en stijl, ziet Van der Spek een verband tussen de twee vrouwelijke hoofdpersonages, respectievelijk Lulu Lamartine en Margaret Omali. Beide vrouwen proberen hun lijdende lichaam te overstijgen door een kosmische verbintenis aan te gaan. Lulu Lamartine wil (in de dood) één worden met de wereld en zo het lijden niet meer voelen, maar het sensuele genot juist oneindig uitbreiden. Margaret Omali, in haar jeugd vreselijk verminkt door een clitoridectomie, wil haar lichaam helemaal verlaten om zo te genezen van haar trauma: 'Ze zweeft te midden van de glorie van het heelal en ziet zonder ogen de onbevattelijke onmetelijke, niet-menselijke schoonheid van de ruimte,' schrijft Triptee. Van der Spek duidt het verschil tussen deze twee vormen van transcendentie aan als 'transcendentie in het lichaam' en 'transcendentie uit het lichaam'. Lulu Lamartines transcendentie in het lichaam ziet Van der Spek als een waardevolle herformulering van transcendentie, waarbij het lichaam en

fysieke sensaties niet geheel worden overstegen, maar juist worden uitgebreid. Transcenderen is in deze verhalen in ieder geval een noodzakelijkheid, de enige oplossing om het lijden op te heffen; transcendentie omdat het moet. Het mannelijk techno-transcendentisme lijkt daarentegen pure luxe: transcendentie omdat het kan. Deze tegenstelling wordt door Van der Spek niet uitgewerkt, noch gaat zij in op de relatie tussen dit verlangen het lichaam te ontstijgen en de concrete werkelijkheid waarin de meeste lichamen toch geworteld of gevangen blijven.

Ook in de andere opstellen waarin het lichaam ontstegen wordt staat het (lijdende) vrouwenlichaam centraal. Naast een beschrijving van de installaties van Jana Sterbak en Diana Burgoyne waarin de mogelijkheden en grenzen van vrouwelijke subjectiviteit binnen technologisch bemiddelde verhoudingen worden beschreven, behandelt Van der Spek 'The Girl who was Plugged in' van James Triptee en 'The Heath Death of the Universe' van Pamela Zoline. Beide verhalen vertellen eigenlijk het verhaal van mislukte transcendenties. In 'The Girl who was Plugged in' wordt het oerlelijke lichaam van het meisje P. Burke ontkoppeld van haar geest. Ze krijgt een nieuw lichaam, een bloedmooie versie, genaamd Delphi, waaraan haar geest (zich verschuilend onder de grond in haar lelijke oude lichaam) gekoppeld wordt. Uiteindelijk levert deze transcendentie echter niets op, want de ont koppeling van lichaam en geest blijkt toch niet te werken: Delphi sterft zonder aansluiting op de hersens van P. Burke en P. Burke blijft abject en monsterlijk in haar lichamelijke gestalte. Ook in 'The Heath Death of the Universe' is er geen ontsnappen mogelijk. Integendeel, het hoofdpersonage, Sarah Boyle, verstikt van lieverlede in haar Californisch huisvrouwenbestaan, dat vergeleken wordt met de entropie van de wereld en de kosmos. Toch stelt Van der Spek dat dit aan gruzelementen gooien van de bestaande orde een opening kan bieden naar anders gesloten culturele werkelijkheden.

Hiermee zijn we beland bij de tweede betekenis van transcendentie, het openbreken van het alledaagse en de bestaande orde. In het tweede deel van de bundel gaat Van der Spek in op apocalyptische verhalen van de schrijfsters Ingeborg Bachman, Marlen Haushofer, Joan Slonczweski, Octavia Butler en Toni Morrison. Hoewel Van der Spek een onderscheid maakt tussen de 'witte apocalyps' van de eerste drie schrijfsters en de 'zwarte apocalyps' van de laatste twee, blijken alle verhalen, in meer of veel mindere mate, een poging te zijn om de impasses van de sociale werkelijkheid, zoals bijvoorbeeld het slavenverleden van Afrikaans-Amerikanen, te doorbreken. Ook is Van der Spek hier kritisch over bijvoorbeeld de

utopische interpretatie van Donna Haraway van de roman *Dawn* van Octavia Butler, omdat de nieuwe orde lijkt te ontstaan door het ontkennen van een hele bevolkingsgroep, namelijk zwarte mannen. In het laatste essay, waarin Van der Spek drie films, *Close Encounters of the Third Kind*, *Solaris* en *Contact* analyseert, komen de twee vormen van transcendentie eigenlijk samen. In alledrie de films wordt de werkelijkheid (letterlijk) ontstegen, maar is het doel ook iets te leren over die werkelijkheid, waarmee impliciet ook veranderingsmogelijkheden worden aangegeven.

Alle opstellen zijn zeer helder en prettig geschreven. Soms blijven de analyses een beetje te veel aan de beschrijvende kant. Persoonlijk vind ik het tweede deel van *Eindeloze Lichamen* iets beter dan het eerste deel, met name omdat in de laatste vier essays Van der Speks eigen kennis van religiestudies de analyses verscherpt en verrijkt en bovendien wordt aange-toond op welke manier transcendentie iets te maken heeft met de (immanente) werkelijkheid. In de conclusie lijkt Van der Spek toch te refereren aan de dominante mannelijke techno-transcendenties en met name de bloederige militante tonen van de apocalyptische verhalen in deze traditie. Deze verhalen zijn anders dan de openende tegen-apocalyptische tendensen die Van der Spek heeft beschreven, maar lijken niettemin consistent terug te keren: 'Maar in onze cultuur schijnt ook de hoop op rechtvaardige verhoudingen en spirituele vernieuwing niet zonder beelden van triomf en overwinning te kunnen. Dat geeft te denken,' besluit Van der Spek haar boek. Maar dit is een nogal onbevredigende conclusie, omdat er in *Eindeloze Lichamen* verder niet veel naar die andere apocalypsmiches en transcendentieverlangens wordt verwezen. Het vrouwelijk lijden lijkt zo te worden gekoppeld aan noodzakelijke verlossing en spirituele vernieuwing, het mannelijke militante aan overwinning en macht zonder dat dit echt geïmpliciteerd wordt. En het transcendentieverlangen in de technologische verbeelding lijkt onder te verdelen in een 'goed' verlangen van slachtoffers, en een 'slecht' verlangen van (onbeschreven) machtswellustelingen. Het lijkt mij dat de verbeelding en de verhoudingen tot de werkelijkheid iets complexer in elkaar zitten, maar wellicht kan Van der Spek in een nieuwe bundel haar gedachten hierover verder uiteenzetten.

Patricia Pisters

1. Marc Dery, *Escape Velocity: Cyberculture at the End of the Century*. Londen: Hodder & Stoughton, 1996.